

Nätakas matsõmehele.

Mehed ja naised

Maarja Kangro novellikogumikus

„Hüppa tulle“

Riina Roasto

Ei saa me üle ega ümber sooküsimusest ühiskonnas, kus traditsiooniline mõtlemine ei ilmuta veel ühtigi varmaid kadumismärke. Kuivõrd just keel on soostereotüüpide üks oluline edasikandja – ent võib samamoodi olla nende muutja –, on kriitilise tekstianalüüsi abil soolist aspekti uuritud paljudes eri valdkondade tekstides. Siinses töös vaadeldakse, kuidas kujutatakse mehi ja naisi ilukirjanduses, mis kui üks kunstiliik võiks ja saaks harjumuspärastesse soorollidesse teistmoodi suhtuda, neis kahelda või need suisa pahupidi pöörata. Analüüsi aluseks olev teos pärineb Maarja Kangro sulest, kes oma iroonilise sõnakasutuse ja mahlase keelega on tähelepanuväärne eesti kirjanik. Täpsemalt on vaatluse all 2014. aastal ilmunud novellikogumik „Hüppa tulle“.

Meeste ja naiste kujutamist täiskasvanute ilukirjanduses on Eestis, kuid ka mujal uuritud peaaasjalikult kirjandusanalüüsi kaudu. Keeleanalüüsi kasutades on sellele teemale lähenedud seni veel üllatavalt vähe (Sunderland 2011, 79). Kuivõrd lingvistilises analüüsis vaadeldakse keelt – mis on kirjaniku kõige olulisem

töövahend – põhimõttekindlal ja süstematiseeritud moel, avades nõnda tekstide varjatuma poole (samas, 63), keskendutakse ka praeguses uurimuses just keeleanalüüsile.

Artikli peamine eesmärk on anda ülevaade, kes ja millised on Kangro teoses kujutatud tegelased ning mida nad teevad. Nii jaguneb töö laias pildis kaheks: tegelasi kirjeldavaks ja tegelaste tegevusi uurivaks osaks. Kvalitatiivse sisuanalüüsi kõrvalt ei puudu seejuures ka kvantitatiivne analüüs.

Enne Kangro teose juurde asumist on asjakohane tutvustada lühidalt ka teisi naiste ja meeste kujutamise teemale pühendatud uurimusi Eestis. See annab ülevaate Eestis tähelestatud soostereotüüpidest, millega saab hiljem käesoleva töö tulemusi kõrvutada. Eraldi keskendutakse siinkohal ilukirjanduslikele tekstidele. Kokkuvõtte tehakse ka muude valdkondade, sealhulgas meedia, õppekirjanduse ja sõnaraamatute varasematest analüüsitulemustest.

Sooline aspekt meedia- tekstides, sõnaraamatutes ja õppekirjanduses

Sugupoolte representeerimist tekstides on Eestis võrdlemisi palju uuritud meediakommunikatsiooni alal (Põldsaar 2001; Kuljuhina 2006; Pilvre 2009; Kempel, Siibak 2010). Soolisest aspektist on analüüsitud ka Eesti õppekirjandust (Mikk 2002b) ja sõnaraamatuid (Puna 2006; Raadik 2016). Liisi Piits (2015) on vaadanud inimest tähistavate sõnade kollokatsioone Tartu Ülikooli eesti keele koondkorpuses, millest suurima osa moodustasid samuti ajakirjandustekstid.

Mitmes uuringus, mis põhinevad eri tüüpi tekstidel, tuuakse esile sarnaseid soostereotüüpe. Mehi kujutatakse sageli dominantsete ja vägivaldsetena, rõhutades just hegemoonilist maskuliinsust. Näiteks selgus Liisi Piitsi (2015,

116) analüüsist, et sõnaga *mees* kollokeeruvad paljud agressiivseid tegevusi tähistavad verbid. Greete Kempel ja Andra Siibak (2010, 48), kes uurisid naisteajakirja *Cosmopolitan* mehekuvandit, leidsid, et kõige tihedamini omistatakse meestele selliseid omadusi nagu seksihimulisus, sõnaahtrus, matšolikkus, tugevus, enesekindlus, dominantsus, agressiivsus.

Naiste juures seksuaalset vabameelsust aga taunitakse (Puna 2006, 105). Naisi kirjeldades keskendutakse eelkõige välimusele, mis kõneleb nende objektiseerimisest. Näiteks jõudis Eesti meediat uurinud Raili Põldsaar (2001, 103–104) järeldusele, et naiste kujutamisel mainitakse tüüpilisel juhul, milline naine välja näeb, ning tehakse vihjeid kaalule, kehakujule ja riietele. Seejuures märgatakse sageli juukseid, nende pikkust ja värvi, samas kui meeste puhul sellised tähelepanekud peaaegu puuduvad. Barbi Pilvre (2009, 52–53) jõudis Eesti Ekspressi „Persooni“ rubriiki analüüsides sarnaste tulemusteni. Ilmnes, et naisi kirjeldatakse enamasti järgmiste kategooriate kaudu: keha, riietus, vanus, eraelu, ekstsentrilisus, tähtsad teised, stereotüüpne. Sealhulgas viidatakse samamoodi nende kehakujule, pikkusele või kasvule (*suurt kasvu, väike ja habras*), ka kaalule, veetlevale väljanägemisele, soengule või malbele hääletoonile. Meeste portreelugudes on vihjeid välimusele ja kehale vähem, ehkki on näha tendentsi pöörata neile üha suuremat tähelepanu. Ka Piitsi (2015, 89, 133) doktoritöös selgus, et naisi kirjeldatakse rohkem välimusele viitavate adjektiividega, seejuures tähistasid vastavad kollokaadid just atraktiivsust, meeste puhul on aga olulisemad iseloomujooned.

Veel üks oluline aspekt, mida naistega seoses tähele pannakse, on suhted teiste inimestega (Põldsaar 2001, 103; Pilvre 2009, 52). Piitsi (2015, 128) tööski selgus, et naise puhul on oluline tema suhe mehega, samas kui mehe juures on tähtis tema ühiskondlik positsioon ja ametiala. Sellest võib järeldada, et naisi nähakse endiselt teistest sõltuva, alluvana, kes justkui

ei suudakski iseseisvalt toime tulla. Mehed on valdavalt need, kes teevad, naised need, kellega midagi tehakse. Mees on subjekt, naine objekt. (Põldsaar 2001, 105) Samuti seostatakse naisi rohkem perekonnaelu ja fertiilsusega (Pilvre 2009, 54; Piits 2015, 129). Säärane suhtumine leidis kinnitust ka 2013. aastal korraldatud soolise võrdõiguslikkuse monitooringus, mille kohaselt levib veel endiselt arusaam, et lapsega tegeleb eelkõige ema (Roosalu 2014, 129).

Enamik uurimusi näitab ka, et naised on tekstides alaesindatud või kõrvalistes rollides, mis annab jällegi tunnistust sellest, et mehi peetakse tähtsamaks. Näiteks on ajalooõpikutes naisi, kes muidu moodustavad inimkonnast üle poole, vaid mõni protsent (Mikk 2002a, 207). Samuti leidis Pilvre (2009, 49), et Eesti Ekspressi portreelugusid on naistest tunduvalt vähem kui meestest. Ka Raadiku (2016, 80) analüüsist selgus, et „Eesti õigekeelsussõnaraamatus ÕS 2013“ esineb meessugu kõikides kategooriates sagedamini.

Sooline aspekt ilukirjanduses

Lastekirjandus

Meeste ja naiste, poiste ja tüdrukute kujutamist on võrdlemisi palju uuritud lastekirjanduse näitel. Kuivõrd lasteraamatutes kirjeldatav maailm peaks veel väljakujunemata ja kergemini mõjutatavatele lastele olema positiivseks ja õpetlikuks eeskujuks, on soostereotüüpide uurimine selles valdkonnas kahtlemata vajalik. Eestis on kõnealuse teemaga tegelenud Airi Kapanen (2010), Liisa Kongot (2014), Ave Tarend (2005/06) jt. Samuti on soo aspektist analüüsitud noorematele klassidele mõeldud lugemikke (Mikk 2002b, 151–234).

Kapanen (2010: 39) leidis, et poisse kujutatakse lasteraamatutes sageli riskialtimate ja loovamatena, samas kui tüdrukud on alalhoidlikud. Sarnane pilt luuakse ka koolilaste lugemikes, kus poisse esitatakse pigem tootilike reeglirikujatena, kes jätavad kodutööd

tegemata ja kaklevad, tüdrukud on aga hoolsad ja õpivad hästi (Mikk 2002a, 208). Positiivseks erandiks on siin vaid katkendid „Pipi Pikk-sukast“, kus tüdruk on leidlik tegutseja, vaba kõiksugustest soorollidest (Trull 2002, 200). Tarrend (2005/06, 51), kes on lähemalt vaadanud Eesti poisteraamatute kangelaste muutumist ajas, jõudis järeldusele, et kuigi varasem tugev maskuliinne meheideaal on raamatutes hakanud küll muutuma, pole see siiski sealt kuhugi kadunud.

Soostereotüüpe leidis lasteraamatutest ka Kongot (2014). Keeleanalüüsi kaudu avastas ta, et meessoost tegelased osalevad rohkem materiaalsetes protsessides, mis viitavad millegi tegemisele (samas, 60). See kõneleb jällegi poiste ja meeste suuremast aktiivsusest. Niisamuti on tüdrukute ja poiste tegevused erinevad: poisid võtavad ette põnevaid seiklusi, teevad sporti, tüdrukud aga hoolitsevad rohkem välimuse eest (samas, 106–108). Lisaks selgus, et tegelastele pole antud ühtegi soostereotüübist erinevat ametit: naised on õpetajad ja söögitädid, mehed aga politseinikud ja konstaablid (samas, 39). Samasugusele järeldusele jõuti ka koolilaste lugemikke analüüsid: mehed on direktorid ja kirjanikud, naised seevastu kooliõpetajad (Mikk 2002a, 208).

Täiskasvanute kirjandus

Lastekirjandusest peegelduva mõneti lihtsustatud maailma kõrvale maalib märksa teistsuguse pildi täiskasvanute kirjandus. Kuivõrd täisealised on eeldatavasti küpsed, kriitilised lugejad, võimelised küsima, kahtlema, tajuma ironiat, avaneb ka nende kirjanduse kaudu palju keerulisem, mitmetahulisem pilt. Täiskasvanute kirjandus võib harjumuspärase maailmaga mängida, avada selle varjatuid külgi või olemasoleva maailma koguni hävitada ja uue luua. Kahe sugupoole uurimine võib seega anda põnevaid tulemusi kontekstis, kus mehed ja naised saaksid traditsioonilised käitumismudelid minema visata, ühte sulanduda või sootuks

ära vahetuda. Mõistagi sõltub see aga eeskätt kirjaniku eesmärgist.

Varasematest uurimustest võiks välja tuua Tõnu Õnnepalu, Kaur Kenderi ja Enn Nõu teoseid analüüsivad tööd, mis paistavad silma põnevate sooaspektiliste iseärasuste poolest. Näiteks Õnnepalu romaanides, millest on täpsemalt kirjutatud Eve Annuk (1999), pole harvad androgüünsed tegelased ning võib täheldada sugudevaheliste piiride kadu. Õnnepalu kangelased ilmutavad segadusse ajavalt mõlema sugupoole tunnuseid ning soo määramine on kui mäng maskidega. „Tõelist naiselikkust“ ja „tõelist mehelikkust“ pole päriselt olemas, erinevate maskide taga on tegelikult üks ja seesama isik. Naiselikkus ja mehelikkus on nõnda vaid kui pelk maskeraad. (Samas, 1733)

Hoopis vastupidine pilt avaneb aga Kaur Kenderi ja Enn Nõu teostes, mille analüüsile on Annuk (1992, 2002) samuti artikleid pühendanud. Nii Kenderi kui ka Nõu romaanides valitseb ürgne maskuliinsete väärtuste maailm, kus mees ja naine on kaks selgelt eristuvat poolt. Mees on traditsiooniliselt domineeriv ja võimukas, naine aga üksnes passiivne mehe (sageli seksuaalne) objekt. (Annuk 1992, 641–644; 2002, 1053–1062)

Eri tekstikorpustel põhinevad varasemad uurimused näitavad üsna selgelt, millised on tänapäeva Eesti ühiskonnas levivad soostereotüübid. Üldjuhul väärtustatakse meeste ja poiste puhul hegemoonilist maskuliinsust, mistõttu kujutatakse neid võimukate ja agressiivsetena, samuti riskialtimate ja aktiivsetena. Seevastu naised ja tüdrukud nähakse passiivsete ja alalhoidlikena. Nende juures hinnatakse eelkõige välimust ning oluliseks peetakse suhteid teiste inimestega. Meeste puhul on tähtis aga amet ja ühiskondlik positsioon. Samuti hinnatakse üksnes meeste juures seksuaalset aktiivsust, samas kui naiste puhul on seksuaalne vabameelsus taunitud. Ka ilukirjanduslikes tekstides, kus võiks traditsioonilisse maailmapilti teistmoodi suhtuda, on soostereotüübid üsna levinud.

Nimetatud töödest pakuvad aga Eve Annuki (1999) analüüsitud Tõnu Õnnepalu androgüün- sed tegelased soostereotüüpsele mõtlemisele siiski mõningast vaheldust.

Maarja Kangro kirjanduslik maailm

Maarja Kangro, kes kaevaks vabadussamba asemel võiduaugu, nagu ta kunagises intervjuus Eesti Ekspressile on öelnud (Märka 2010), on provokatiivse sõnakasutusega kindlasti silmatorkav eesti kirjanik, kes – vähemalt sääraseid väljautlemisi arvesse võttes – näib pakuvat traditsioonilise maailmapildile üksjagu vaheldust. Kangro teoseid iseloomustavad intelligentsed jutuajamised, veini joomine, seksuaalne vabameelsus. Iroonilise pilgu läbi maalitud humoorikas maailmas asjatavad tegelased kimavad autoga ringi, satuvad sekeldustesse, mille lahendamiseks tuleb mõnikord appi võtta ka vägivald.

Ehkki Kangro novellide peategelased on sageli naised, pole sarnaselt Õnnepalu romaanidele siingi harvad juhud, kus osalise sugu pole üheselt selge. Peategelane on kas minajutustaja või kolmas isik, kellele viidatakse initialsialiga (R., S.) või mõne sooneutraalse nimega (*Rebane*). On tegelane mees või on ta naine, see polegi justkui mainimisväärne või miskitpidi oluline. Selline käsitusviis pakub ühiskonnas, kus näikse olevat raske mõelda inimestest muul moel kui üksi meestest või naistest, meeldivat vaheldust ning mõjub värskendavalt. Ühiskonnas kehtivaid arusaamu trotsiv Kangro on kirjanik, kelle loomingut on seega just soolisest aspektist põnev uurida. Varasematele töödele kõrvutuseks analüüsitaksegi siinkohal novellikogumikku lähemalt.

Meetod ja ülesehitus

Töö keskendub laias laastus kahele aspektile: millised on Kangro teoses kujutatud tege-

laste omadused ning millised on nende tegevused? Kõigepealt tutvustatakse sisuanalüüsi toel Kangro novellikogumikku, andes ülevaate lugude tegevustikust ning pea- ja kõrvaltegelastest, nende arvust ja soost. Seejärel on vaatluse all teoses kujutatud mehed ja naised. Siin on arvesse võetud kõik osalistele viitavad nimi- sõnafraasid, olenemata sellest, kas tegelane on aktiivses või passiivses rollis. Täpsemalt on tähelepanu all meeste ja naiste välimuskirjeldused, iseloom, aga ka tegelaste vanus, elukutse ja muu mainimisväärne.

Töö üks teoreetilisi aluseid on Michael Halliday (2004) funktsionaalne grammatika, kus autor eristab mentaalseid, materiaalseid ja suhteprrotsesse. Kuivõrd viimased identifitseerivad ja klassifitseerivad, väljendavad teatud seisundit või olemist (samas, 170–172), andes nõnda muu kõrval teavet ka selle kohta, kes või milline inimene on (*ta on intelligentne, sa oled nii noor*), siis on tegelasi kirjeldavasse analüüsisioossa peale nimisõnafraaside kaasatud ka suhteprrotsessid.

Halliday (2004, 216) järgi võib suhteprrotsess olla kas tihe (*intensive*) (*x on a*), omastav (*possessive*) (*x-l on a*) või kaudne (*circumstantial*) (*x on a juures*). Õeldiseks ei pea siin mõistagi olema üksnes tegusõna *olema*, vaid kõik suhteprrotsessi väljendavad verbid (nt *näima, kõlama, muutuma, tähendama*). Kuna kaudse suhteprrotsessi eesmärk on kirjeldada osalejaga seotud väliseid tingimusi (nagu näiteks asukohta), andmata nõnda edasi tegelase enda omadusi, jäävad seda liiki prrotsessid vaatluse alt välja. Erandiks on siin vaid juhud, kus suhteprrotsess on kaudne vormiliselt, kuid tähenduslikult võib seda pidada tihedaks või omastavaks suhteprrotsessiks (nt lause *Ta on mustas sviitris ja teksapiükstes* on sisuliselt omastav suhteprrotsess: *Tal on must sviiter ja teksapiüksid*).

Osaliste tegevusi uurivas jaos on tähelepanu Halliday (2004, 179) materiaalsetel prrotsessidel, mis viitavad millegi tegemisele või sündmusele, mille käigus toimub mingi muutus (*ta sõitis maale, sõi õhtust*). Analüüsi on kaasatud üksnes

need materiaalsed protsessid, kus loo tegelane on tegevuse aktiivne subjekt (nii nimeliselt, asesõnaliselt kui ka elliptiliselt).

Kuivõrd peamine eesmärk on selgitada välja, milliseid omadusi ja tegevusi meestele ja naistele teoses omistatakse, ei pöörata siinkohal tähelepanu sellele, kui suure tõenäosusega tegevus aset leiab. Seega ei eristata materiaalsete ja suhteptotsesside analüüsis reaalseid ega irrealseid tegevusi, sealhulgas modaalsuse kategooriaid. Vaatluse alt jäävad välja vaid juhud, kus lause põhipropositsiooni on eitatud. Niisamuti ei eristata töös isikut – materiaalne ja suhteptotsess võetakse ühtemoodi arvesse, olenemata sellest, kas tegelane esineb esimese, teise või kolmanda isiku vormis.

Mentaalsed protsessid, mis on Halliday (2004, 197) eristatavate protsesside kolmas põhitüüp, väljendavad tundmist, mõtlemist, tajumist, teisisõnu sisemist kogemust välisest maailmast. Kuna sellised protsessid ei anna tegelaste omaduste ja tegevuste kohta otsest informatsiooni, on need jäänud siinsest analüüsist välja. Mentaalsed protsessid on töös arvesse võetud vaid sel juhul, kui need on mõnele materiaalsele protsessile suunatud (nt lause *Tahaksin su alla kugistada* on küll mentaalne protsess, ent sisuliselt ka irreaalne materiaalne protsess).

„Hüppa tulle“ ja selle tegelased

Maarja Kangro teos „Hüppa tulle“ koosneb neljast loost. Järgnevalt on paari lausega kirjeldatud novellide sündmustikku. Eraldi on välja toodud ka peategelase sugu ning mees- ja naiskõrvaltegelaste arv. Osaliste kokkulugemisel on arvesse võetud absoluutselt kõik ettetulevad isikud, isegi kui neid on mainitud vaid ühel korral.

Kogumiku esimese loo „Armas haamer“ peategelane on Julia, kes suundub haiglasse viljatusravile. Hiljem sõidab naine autoga ringi ning satub konflikti liiklushuligaanist mehega. Julia lööb mehele haameriga pähe, mille tagajär-

jel (tõenäoliselt) satub mees hiljem liiklusõnnetusse. Osalisi on novellis kokku 80. Protagonist, nagu juba mainitud, on naine. Kõrvaltegelastest 29 on mehed, 19 naised. 31 korral pole sugu võimalik tuvastada.

Teises loos „Atropose Opel Meriva“ on kesksel kohal minajutustaja, kes osaleb autoloosimisel. Peaa hinnast siiski ilma jäädes sõidab ta maale ning võtab teel peale vanamemmet haisva hääletaja. Lõpus jäävad nad autoga lumehange kinni. Selles loos on tegelasi kokku 32. Ehkki selged vihjed siin minajutustaja soole puuduvad, käsitletakse teda naisena vaid sel põhjusel, et autoloosimisel laseb ta oma nimena kirja panna Atropos, kes on vanakreeka mütooloogias saatusejumalanna. Kõrvaltegelastest 11 on mehed, 9 naised. 11 juhul pole osalise sugu teada.

Kolmandas novellis „Mõisas ehk hüppa tulle“ sõidavad luuletaja, pianist, flööditüdruk ja viiuldaja N. mõisa musitseerima ning luulet lugema. Peo ajal üritab mõisaproua pianisti vägistada, millele luuletaja peale satub. Hetkeks tunneb temagi kiusatust nägusa noormehe abist ära kasutada, ent saab endast siiski võitu ja päästab mehe. Seejärel süttib põlema mõisa kõrval asuv tollakuur ning pidu katkeb. Loos on kokku 72 osalist. Peategelasest luuletaja sugu ei mainita ka siin peaaegu kordagi. Alles novelli lõpus, kui viidatakse luuletaja minikleidile, võib järeldada, et tegu on naisega. Kõrvaltegelaste seas on 26 meest ja 15 naist. 30 korral osalise sugu selgelt ei väljendata. On huvitav, et üks neist on ka viiuldaja, kellest on loos iseenesest sageli juttu. Siiski ei viita miski tema soole.

Kogumiku viimane lugu, mis kannab pealkirja „Luule!“, räägib kummalisest luulefestivalist Rumeenias. Peategelaseks on festivalil igavlev Elen, kes semmib ajaviiteks atraktiivse Horvaatia luuletaja Goraniga, ent ei ütle parema puudumisel ära ka naiivsele Kaliningradi piigale. See novell on kogumikus kõige mahukam. Inimesi, keda siin mainitakse, on kokku suisa 235. Protagonist on üheselt mõistetavalt naine.

Meestegelasi on loos 73, muid naistegelasi 44. 117 korral on osalise sugu teadmata.

Teoses „Hüppa tulle“ on 226 tegelast, kelle puhul on sugu teada. Peategelased on eranditult naised, mis tõstab naisekuju kõikides lugudes selgelt esile. Üldarvestuses on osaliste seas naised aga omajagu vähem kui mehi (vastavalt 62% ja 38%). Siin on siiski oluline märkida, et kogumikus leidub hulgaliselt viiteid kuulsatele filosoofidele, kirjanikele, muusikutele ja muudele kultuuritegelastele, keda on analüüsis samuti osalistena arvesse võetud. Kuna aga ajalugu teatavasti mäletabki peaaesjalikult mehi, peitub selles ka osaline seletus meestegelaste ülekaalule Kangro teoses.

Tabel 1. Mees- ja naistegelased teoses „Hüppa tulle“

Kokku	226	
Meestegelased	139	62%
Naistegelased	87	38%

Järgnevalt on vaatluse all Kangro novellikogumikus kujutatud tegelaste omadused ja nende tegevused, samuti nende suhestumine varasemates uurimustes täheldatud soostereotüüpidega. Sisulistel kaalutlustel on peategelasi käsitletud kõrvaltegelastest eraldi.

Tegelaste omadused

Osaliste analüüsi on kaasatud niisiis kõik tegelastele viitavad nimisõnafaasid ning tihedad ja omastavad suhteptsessid. Teose peale kokku leitud neid 439, millest 232 kirjeldasid mehi ja 207 naisi. Tegelaskest uurides eristusid tekstis järgmised kategooriad: tegevus, vanus, välimus, psüühika, perekond ja hinnang. Tegevus koondab enda alla osaliste ametid ja rollid (*autojuht; perenaine*). Vanus kätkeb meeste ja naiste kas täpset või suhtelist vanust (*Mary oli juba 42-aastane; vanemad härrad*). Välimuse all

vaadatakse aga kõiksuguseid keha- ja näokirjeldusi, samuti tegelaste riietust (*õbluke mustapäine tüdruk; punase vestiga ettekandja*). Psüühika kätkeb meeste ja naiste iseloomu, vaimseid võimeid, emotsioone (*pianist on verbaalselt osav; tõsine Biata*). Perekonna all uuritakse neid nimisõnafaase ja suhteptsesse, mis viitavad mingil moel tegelase perekonnale, näiteks lastele, aga ka fertiilsusele (*tal oli kaks last; nüüd oli ta rase*). Hinnang koondab aga selliseid kirjeldusi, kus väljendatakse positiivset või negatiivset suhtumist kellessegi (*ilus kelner; haige eit*). Tabelis 2 on välja toodud, mitmel korral on mehi ja naisi eri kategooriate alusel teoses kirjeldatud ning kui suure osa moodustab see protsentides meeste või naiste kirjelduste koguarvust.

Tabel 2. Tegelasi kirjeldavad nimisõnafaasid ja suhteptsessid

	Mehed		Naised	
Kokku	232		207	
Tegevus	46	20%	32	15%
Vanus	21	9%	22	11%
Välimus	74	32%	84	41%
Psüühika	37	16%	18	9%
Perekond	3	1%	8	4%
Hinnang	38	16%	33	16%
Muu	13	6%	10	5%

Kuivõrd lugude sündmustik areneb eeskätt läbi peategelase silmade, käib enamik kirjeldustest kõrvaltegelaste kohta. Kuna vähesed protagonistile viitavad nimisõnafaasid ja suhteptsessid ei ilmuta soolisest aspektist olulisi iseärasusi, jäävad need sellest analüüsis osast välja.

Meesosalisi, keda on raamatus ka üleüldiselt rohkem, kirjeldatakse naistegelastest märksa

enam. Ehkki meeste ja naiste protsentuaalne jaotumine kategooriate vahel on laias laastus üsna võrdne, on saadud erinevused siiski piisavalt suured, et neile mõningast tähelepanu pöörata. Meeste juures mainitakse pisut sagedamini tegevusala ning märgatavalt rohkem ka vaimseid võimeid ja iseloomu. See kinnitab mõneti näiteks Piitsi (2015) analüüsitulemusi, mille kohaselt peetakse meeste puhul palgatöö tegemist ja karakterit olulisemaks kui näiteks välimust või suhteid teiste inimestega. Naiste kirjeldustes leidub õige pisut enam viiteid vanusele. Siiski on siin erinevus meeste ja naiste vahel liiga väike, et seda tähenduslikuks pidada. Rohkem pööratakse aga naiste juures tähelepanu välimusele, mis toetab Pilvre (2009), Põldsaare (2001) ja ka Kongoti (2014) uurimistulemusi, mille kohaselt on välimus naise juures olulisem kui mehe juures. Ka perekonnale tehakse naiste puhul rohkem viiteid, mis sarnaneb omakorda Piitsi (2015) ja Pilvre (2009) tulemustega.

Kui pöörata pilk kategooriate sisulisele poolele, ilmneb soostereotüüpe siingi. Samamoodi nagu lastekirjanduses, kus mehed on politseinikud ja direktorid, naised kooliõpetajad ja söögitädid (Mikk 2002a; Kongot 2014), on ka Kangro novellikogumikus – ehkki mitte alati – osaliste ametid ja tegevused tihti stereotüüpsed. Ainuüksi naised on teoses valvelauadaamid, ettekandjad, kassaniidud, modellid, valvedõed ja naisteajakirja tervisenõustajad. Ka erootilist massaaži pakuvad naised. Mehed on aga hotelliomanikud, investeerimispankurid, transporditöölised, autojuhid, bemmijõmmid, jorsid. Vaid paaril korral on osalise tegevus selgelt ebastereotüüpne, näiteks töötab üks mees kirjandusõpetajana.

Vanust mainiti naiste juures ainult ühe korra rohkem ning sisuliselt ei leidu siin tähenduslikke erinevusi. Seevastu tegelaste välimuse kirjeldused on Kangro teoses sarnased varasemates uurimustes täheldatuga (Põldsaar 2001; Pilvre 2009). Näiteks pööratakse naiste puhul üksjagu enam tähelepanu kehale, ühtlasi on naistegelased tihti ülekaalulised (*tüse proua; prisked valküürid*).

Paksu meest mainitakse vaid ühel korral. Mehed on vastupidi enamasti saledad (*kõhn pois*), ehkki leidub ka peenikesi naisi (*tüdruk oli õbluke*). Ka kehaosi eraldi märgatakse naiste juures mõnevõrra rohkem. Kui meeste puhul tuuakse paaril korral esile käed (*ta käed olid jahmatavalt kõhnad*), siis naiste juures pööratakse üsna sageli tähelepanu rindadele, pihale, tagumikule (*baklažaanirindadega Ljuba; peenikese pihaga tüdruk; Barbaral oli võimas tagumik*). Näo ja näoosade korral, mida on käsitletud muudest kehaosadest eraldi, sooaspektiliselt erinevusi ei ilmne. Nii nagu on Põldsaar (2001) oma uurimuses täheldanud, et naiste puhul märgatakse juukseid, nende pikkust ja värvi enam kui meeste juures, tõstetakse ka Kangro novellikogumikus naistegelaste juukseid enam esile kui meeste soenguid, mainides samuti nende pikkust ja värvi (*blondiin; mustapäine tüdruk; pikkade heledate juustega naine*). Sealjuures on nii mõnigi kord naiste juuksed värvitud (*roosakate lokkidega naine*), mida meeste kirjeldustes ei esine. See rõhutab jällegi stereotüüpi, mille kohaselt hoolitsevad naised välimuse eest rohkem. Sama tendentsi on märgata tegelaste riietuse juures. Kui mehed kannavad pigem tavapäraseid rõivaid (*mustas särgis mees*), siis naiste riietus on sageli uhkem, silmatorkavam (*puhvarrukatega rohelises kostüümis mõisaproua; seljas kandis ta heledat pitsivahulist kleiti*). Jääb mulje, et naised on riietudes rohkem vaeva näinud.

Iseloomu, emotsioone ja vaimseid võimeid koondavas psüühika kategoorias, kus mehed on küll rohkem esindatud, ei ilmne kvalitatiivses sisuanalüüsis soolisest aspektist väga suuri tähenduslikke erinevusi. Ainukese erandina peab siin välja tooma tõsiasja, et üksnes meeste puhul on viidatud nende vaimsele võimekusele. Ainult mehi on iseloomustatud omadussõnadega *intelligentne, andekas, verbaalselt osav*. Naistegelaste kirjeldustest seda tüüpi omadused puuduvad.

Perekonna kategooria all, kus naistele küll rohkem viidatakse, on oluline selgitada, et

kolmel juhul kaheksast räägitakse naise rasedusest või sünnitusest (*kaheksateist korda rase; äsjasünnitanud naine*), mis meeste puhul polegi võimalik. Laste olemasolu mainitakse nii meeste kui ka naiste juures mõlemal juhul kolm korda. Seega, perekonna kategooria sisuanalüüs soostereotüüpe otseselt ei kinnita.

Nii meeste kui ka naistele on ühtviisi antud negatiivseid hinnanguid (*haige eit; kuradi kreitin; fucking Ed*). Positiivselt hinnatakse mehi aga märgatavalt enam kui naisi. Siinjuures on oluline märkida, et säärase hinnangute taga on sageli tajutat seksuaalne alatoon (*tibukene; ilus, soe, alasti Goran; atraktiivne kõhn mees*), mis – kuna sündmustik areneb eelkõige läbi naispeategelase pilgu – võib seletada ka rohkeid positiivseid hinnanguid just meestele.

Seksuaalset alatooni meeste kirjelduste juures võib kontekstist tajuda ka mujal, nt kui räägitakse nende riietusest (*katkise pluusiga*) või ka riietuse puudumisest (*nüüd oli Goran alasti*), ent ka paljude muude töös eraldi esitamata kategooriate all (*kinmiseotud hõrk /.../ ärakasutamist ootav mees*). See kõneleb selgelt meeste seksuaalsest objektiseerimisest, mis avab üpris ebatraditsioonilise pildi maailmast, kus subjektiks on harjumuspäraselt mehed ja objektiks naised.

Kokkuvõttes võib öelda, et teoses joonistuvad välja kolme tüüpi kõrvaltegelased. Esimesed kaks on üdini stereotüüpne mees ja üdini stereotüüpne naine – edukas hotelliomanik ja roosakate lokkidega valveõde, matšolik bemmi-jõmm ja blondiin. Hotelliomaniku ja bemmi-jõmmi kõrval tõuseb aga esile ka hoopis teistsugune mehetüüp, kelle kirjeldusse kuulubki peajasjalikult positiivne, seksuaalsest alatoonist läbiimbunud hinnang. Ühtlasi on asjakohane märkida, et stereotüüpsetest omadustest iseloomustabki vaimne võimekus just teda. Ent kuna peategelast näivad kütkestavat ainult intelligent-sed mehed, siis on teda erutavate meeste juures säärase omaduste mainimine ka mõistetav.

Kirjandusteost ei saa aga keeleliselt analüüsida, võtmata samal ajal kordagi arvesse konteksti. Küllap piisab selleski töös juba esitatud näidete lugemisest, et tajuda üdini stereotüüpse naise ja üdini stereotüüpse mehe taga virvendamas selget irooniat, mis ei luba loodud pilti enam kuidagi tõsiselt võtta. Tahes-tahtmata jääb mulje, et traditsioonilise mehe ja naise tüüp ei ole novellidesse põimitud mitte juhuslikult või kuidagi teadmatult, ühiskonnas kehtivaid arusaamu pelgalt matkides, vaid nimme, just nimelt meelega. Puhvvarrukatega mõisaproua ja bemmimehest jorss on selgelt autori naerualused. Ja nõnda, irvitades stereotüüpse mehe ja stereotüüpse naise üle, kas ei irvita kirjanik tegelikult mitte inimese, vaid stereotüübi enese üle?

Tegelaste tegevused

Järgnevalt on tähelepanu osaliste tegevustel. Siin on vaatluse all meeste ja naiste materiaalsed protsessid, mis Halliday (2004) järgi viitavad mingile aktiivsele tegevusele või sündmusele. Just neid protsesse on soopoolte uurimisel ilukirjanduses peetud oluliseks (Sunderland 2011, 65). Lastekirjandust analüüsinud Kongoti (2014) töös selgus näiteks, nagu eespool mainitud, et meessoost tegelased osalevad materiaalses protsessides sagedamini kui naised, mis joonistab järjekordse selge traditsioonilise pildi aktiivsetest meestest ja passiivsetest naistest.

Kangro teoses „Hüppa tulle“ olid tegelased seotud ühtekokku 944 materiaalse protsessiga, millest 320 korral oli tegevuse aktiivseks subjektiks mees ning 624 korral naine. Tabel 3 illustreerib meeste ja naiste materiaalseid protsesse novellikogumikus.

Tabel 3. Meeste ja naiste materiaalsed protsessid

Kokku	944	
Mehed	320	34%
Naised	624	66%

Kangro neljas novellis on naised märgatavalt rohkem materiaalseste protsesside osalisteks. Siiski on selle peamine põhjus asjaolu, et peategelane on kõikides lugudes naine, ning kuna protagonistide tegevus on teose vältel kõige suurema tähelepanu all, siis kirjeldatakse ka naispeategelase materiaalseid protsesse kõige enam. Kui vaadata ainult kõrvaltegelasi, on meeste materiaalseste protsesside arv mõnevõrra suurem. Selle põhjuseks võib omakorda olla meestegelaste arvuline ülekaal kogumikus. Tabelis 4 on välja toodud pea- ja kõrvaltegelaste materiaalseste protsesside arv ning nende protsentuaalne osa protsesside koguarvust.

Tabel 4. Pea- ja kõrvaltegelaste materiaalsed protsessid

Kokku	944	
Naispeategelane	402	43%
Meeskõrvaltegelased	320	34%
Naiskõrvaltegelased	222	23%

Kuivõrd materiaalseste protsesside protsentuaalne jaotumine tegelaste vahel on niisiis mõneti seletatav osaliste rolliga teoses, oleks asjakohane uurida tegevuste sisulist poolt. Analüüsitava novellikogumikus väljendab suurem osa materiaalseid protsesse mingit liikumist, kuhugi minemist, ka söömist ja joomist, kus meeste ja naiste representeerimisel iseärasusi ei ilmne. Nende tegevuste kõrval tõusevad esile aga kolm, ka soo aspektist põnevamat teemavaldkonda, milleks on auto juhtimine, seksuaalne käitumine ja vägivaldne käitumine. Esimene kategooria sisaldab kõiki auto juhtimisega seotud või sinna juurde kuuluvaid tegevusi (*Bemmijuht aeglustas veelgi sõitu; Julia pidurdas samuti ja laskis signaali*). Teine valdkond kätkeb tegevusi, mis väljendavad seksuaalakti kas otse sõnu (*mõisaproua ukerdas pianisti otsas*) või vihjamisi, kujutelma või soovi kaudu (*liiguks käega mööda mehe kõhtu allapoole*). Vägivaldne käitu-

mine koondab kõiki agressiivseid tegevusi, mis toimuvad kas päriselt (*virutas talle sümboolselt kannaga tagumikku*) või hüpoteetiliselt, vägivaldliga ähvardades (*panen sul nina vastu autot*). Auto juhtimisega seotud tegevusi tuli teoses ette 75 korral, seksuaalset käitumist esines 121 juhul ning vägivaldset käitumist 27 korral. Tabelites 5–7 on välja toodud, mitu korda pea- ja kõrvaltegelased mainitud tegevusi ellu viisid ning kui suure osa moodustab see protsentides tegevuse koguarvust.

Tabel 5. Auto juhtimine

Kokku	75	
Naispeategelane	60	80%
Meeskõrvaltegelased	14	19%
Naiskõrvaltegelased	1	1%

Tabel 6. Seksuaalne käitumine

Kokku	121	
Naispeategelane	103	85%
Meeskõrvaltegelased	6	5%
Naiskõrvaltegelased	12	10%

Tabel 7. Vägivaldne käitumine

Kokku	27	
Naispeategelane	13	48%
Meeskõrvaltegelased	10	37%
Naiskõrvaltegelased	4	15%

Nii auto juhtimist kui ka seksuaalset ja vägivaldset käitumist on traditsiooniliselt seostatud rohkem meestega. Ehkki hegemooniline maskuliinsus, mis kujutab mehi dominantsete ja vägivaldsetena, näitab küll tänapäeva ühis-

konnas mõningaid vaibumismärke (Connell, Messerschmidt 2005, 835), eeldatakse meestelt endiselt võimukust ja tugevust rohkem kui naiselt. Tuletades meelde artikli alguses tutvustatud varasemaid uurimusi Eestis, peetakse just mehi sageli agressiivseteks. Näiteks kollokeerusid Piitsi (2015) uurimuses meessugu tähistavate sõnadega tihti just vägivalda kirjeldavad verbid. Sarnane pilt avaneb Annuki (1992, 2002) analüüsitud Kaur Kenderi ja Enn Nõu romaani-des, kus mees on traditsiooniliselt võimukas ja domineeriv.

Samuti pole ühiskonnast kuhugi kadunud uskumus, et mehed on seksihimulisemad. Seda kinnitab näiteks Kempeli ja Siibaki (2010) analüüsitulemus, mille kohaselt omistatakse naisteajakirjas *Cosmopolitan* meestele just seksihimu kõige enam. Naine on mehe seksuaalne objekt, nagu leidis Annuk (1992, 2002) Kenderi ja Nõu teoseid uurides. Naist nähakse sageli seksuaalselt passiivseks, tema seksuaalne käitumine või vabameelsus on taunitud. Viimast kinnitavad Puna (2006) uurimistulemused: moraallõtvus naiste juures mõistetakse rangelt hukka.

Ehkki auto juhtimisest pole siin nimetatud uurimustes juttu, levib siinkirjutaja hinnangul ühiskonnas arvamus, et naised on meestest kehvemad autojuhid. Seda kinnitab juba levinud ütlus „Naine roolis, auto kraavis“. Samuti peavad autojuhi ametit enamasti mehed.

Nagu tabelitest 5–7 näha, osaleb Maarja Kangro teoses peategelasest naine kõikides mainitud tegevustes märgatavalt sagedamini kui mehed. Kangro naissoost protagonistid on sageli autoroolis (*tõmbasin auto maantee äärde, pöörasin ta metsarajal ringi ja sõitsin tulnud teed tagasi*), sealjuures pole ka kihutamine harv (*[Julia] läks istus rooli taha ja võttis paigalt; siis vajutas ta pedaali põhja*). Erinevalt laialt levinud stereotüüpidest täidavad erootilised unelmad ainult naiste mõtteid ning naised on seksuaalselt silmatorkavalt aktiivsemad kui mehed (*kui ta võtaks mehel külgedest kinni; surus oma põse*

talle sooja põse vastu; Elen võttis tal ümbert kinni ja tõmbas ta tasakesi koos endaga voodisse pikali). Samuti on novellikogumikus hoopis mees sageli naise seksuaalne objekt, justkui pelk passiivne keha, mille kallal naine toimetab (*lökkas [mehe] musta särgi ihusoojad hõlmad laiali; ja nüüd /.../ oli tal mugavam ja elegantsem kullakesele peale istuda*). Naisprotagonistid on kogu teose vältel ka vägivaldsemad. Seejuures satuvad nad konflikti just mõne stereotüüpse kõrvaltegelasega ning erimeelsusi lahendades ei hoia nad end tagasi (*nüüd virutas ta jörsile juba kõva laksaka vastu vahtimist*).

Kui vaadata nüüd aga eraldi kõrvaltegelasi, on avanev pilt suures osas stereotüüpne: autot juhivad rohkem mehed, samuti on mehed vägivaldsemad. Eelmises osas väljatoodud stereotüüpse mehe ja stereotüüpse naise tegevusi sobib aga säärane pilt kirjeldama hästi. Üllatavaks erandiks on siin vaid naiste seksuaalne käitumine, mis ületab protsentides meeste oma ning toob nõnda muidu üsna traditsioonilisse kõrvaltegelaste maailma turgutavat vaheldust.

Lõppeks

Siinses töös vaadeldakse meeste ja naiste kujutamist Maarja Kangro teoses „Hüppa tulle“. Kuivõrd paljud varasemad uurimused on näidanud, et soostereotüübid on Eestis endiselt laialdaselt levinud, oli artikli eesmärk välja selgitada, kas ja mil moel väljenduvad need tekstis, mille on kirja pannud Kangro teada-tuntud ühiskonnakriitiline sulg. Liiatigi on just ilukirjanduse kui kunsti võimuses suunata tähelepanu ühiskonna valukohtadele. Provokatiivse ja iroonilise sõnakasutusega Maarja Kangro novellikogumiku analüüs soolisest aspektist näib nõnda igas mõttes asjakohane ja põnev. Sugupoolte kujutamist täiskasvanute ilukirjanduses on seni uuritud kirjandusanalüüsi kaudu. Käesolev töö põhineb aga keeleanalüüsil, olles seega vaatlusaluses valdkonnas metodoloogiliselt uudne.

„Hüppa tulle“ koondab nelja lugu, mille kõikide peategelane on naine. Seevastu kõrvalosaliste seas on mehi üksjagu rohkem. Siinjuures tasub siiski arvesse võtta, et kuna tegelasteks on loetud kõik raamatus mainitud mees- ja naisisikud, isegi kui neile viidatakse vaid korra, ning kuna teoses on sageli juttu ajaloost tuntud kuulsatest inimestest, kelle seas teatavasti ongi mehed suures ülekaalus, siis seletab see mõneti ka meesosaliste rohkust novellikogumikus.

Tegelasi ja nende tegevusi vaatlevas analüüsiosas, kus on tähelepanu all osalistele viitavad nimisõnafraasid ning nende materiaalsed ja suhteptsessid, on avanev pilt üsna kirju. Kõrvaltegelaste hulgas kohtab väga palju stereotüüpseid karaktereid: tähtsaid mehi, kes on hotelliomanikud, investeerimispankurid, aga ka tüüpilisi bemmijõmmme; ennast ära ehtinud, kauniks sättinud naisi, kes on modellid ja kassaneidud, blondiinid või puhvvarrukatega rohelises kostüümis mõisaprouad. See on maailm, kus elavad edukad mehed ja matšolikud jorsid, madalal ametipostil naised, kelle juures ei loegi aga mitte amet, vaid eeskätt välimus.

Stereotüüpsete blondiinide ja matšomeestest jorsside kõrval toimetav naissoost protagonist on aga nende täielik vastand. Peategelane, kes on kõike muud kui traditsiooniline naine, kihutab autoga ringi, jahib mehi, ja kui tarvis, võib kalduda vägivaldale. Mehed, keda peategelane seksuaalselt himustab, eristuvad siinkohal muudest, üdini stereotüüpsetest kõrvaltegelastest oma intelligentsi ja elegantsi poolest. Ja eks ole ka mõistetav, et naine oma ihaldusobjekti kõrgemalt hindab ja imetleb. Sama ei saa aga öelda blondiinide ja bemmimeeste kohta, kes on selgelt autori ja peategelase pilkealuseks. Üdini stereotüüpset mehed ja naised ongi justkui teoses ainuüksi selleks, et peategelane saaks nende ja seejuures soostereotüübi enese üle irvitada, ning kui olukord sunnib, kui peategelane, naine kisub vägivaldseks, siis virutada matšomehest jõmmile vastu vahtimist, anda stereotüübile üks kainestav tou.

Materjali allikas

Kangro, Maarja (2014). *Hüppa tulle*. Tallinn: Nähtamatu Ahv.

Kirjandus

Annuk, Eve (1992). Enn Nõu romaanide maskuliinne maailm. – Keel ja Kirjandus, 11, 641–644.

Annuk, Eve (1999). Sugupool kui mask(eraad): androgüüsus Emil Tode/Tõnu Õnnepalu romaanides. – Looming, 11, 1728–1735.

Annuk, Eve (2002). Kaur Kenderi looming ja soolise erinevuse problemaatika. – Looming, 7, 1053–1062.

Connell, Robert W.; Messerschmidt, James W. (2005). Hegemonic masculinity. Rethinking the concept. – Gender & Society, 19 (6), 829–859.

Halliday, Michael A. K. (2004). *An introduction to functional grammar*. London: Hodder Arnold.

Kapanen, Airi (2010). Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid. – Oma Keel, 1, 34–39.

Kempel, Greete; Siibak, Andra (2010). Peamised trendid meeste tekstilisel konstrueerimisel naistajakirja *Cosmopolitan* artiklites. – Ariadne Lõng, 1/2, 42–56.

Kongot, Liisa (2014). Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Kuljuhina, Kristiina (2006). Vene naise identiteedi konstrueerimine Eesti meedias. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Mikk, Jaan (2002a). Soorollid õppekirjanduses. – Ariadne Lõng, 1/2, 207–208.

Mikk, Jaan (toim.) (2002b). Soorollid õppekirjanduses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Märka, Veiko (2010). Maarja Kangro – liiklusmärkide madonna. – Eesti Ekspress, 25. juuni, 31–33. <http://ekspress.delfi.ee/areen/maarja-kangro-liiklusmarkide-madonna?id=69272115>.

Piits, Liisi (2015). Sagedamate inimest tähistavate sõnade kollokatsioonid eesti keeles. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Pilvre, Barbi (2009). Eesti Ekspressi „Persoon“ soo aspektist. – Ariadne Lõng, 1/2, 42–62.

Puna, Kerli (2006). Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes ja tekstides. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Põldsaar, Raili (2001). Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. – *Ariadne Lõng*, 1/2, 99–106.

Raadik, Lydia (2016). Sugude kujutamine „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2013“ näidetes. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Roosalu, Triin (2014). Sooline võrdõiguslikkus Eesti moodi – kokkuvõtlikud märkmed. – Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013. Artiklite kogumik. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 3/2014. Toim. Triin Roosalu. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 126–134.

Sunderland, Jane (2011). *Language, gender and children's fiction*. London: Continuum.

Tarrend, Ave (2005/06). Eesti poisteraamatute kangelaste muutumised ajas. – *Ariadne Lõng*, 1/2, 35–53.

Trull, Siret (2002). Soorollimudelid lugemik-õpikus „Meie keel 2. Suvest jõuludeni“. – *Soorollid õppekirjanduses*. Toim. Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 193–213.